

Henri Vogt: *Between Utopia and Disillusionment: A Narrative of the Political Transformation in Eastern Europe*, New York, Oxford: Berghan Books, 2005.

Eurooppalaisten sosialististen järjestelmien romahdusta seurannut kokonaisvaltainen taloudellis-poliittis-sosiaalinen-transformaatio on kuluneen viidentoista vuoden aikana tuottanut melkoisen pimon tutkimuskirjallisuutta talous-, yhteiskunta- ja humanististen tieteiden alueella, jota ponnistusta on ainakin yhteiskuntatieteilijöiden keskuudessa merkittävästi motivoinut eräänlainen tieteellinen häpeäntunne, kun sosialismin romahduksen yllättämien tutkijoiden suorittama pika-analyysi paikansi syyn puutteelliseen data-aineistoon, minkä ”virheen” välttämiseksi tulevaisuudessa alettiin kerätä data-aineistoa transformaatiomaiden kaikilta kuviteltavissa olevilta osa-alueilta. Hoipertelevia ensiaskeleita demokratian ja markkinatalouden suuntaan ottaneet itäisen Keski-Euroopan (IKE) entiset sosialistimaat saivat kyseenalaisen kunnian toimia järjestelmämuutoksen koelaboratoriona, jossa suoritetun ”kokeen” yksityiskohtaisen datadokumentoinnin pohjalta tutkijat uskoivat voivansa luoda mallin, jota noudattamalla vastaava kehitys voitaisiin toistaa missä päin maailmaan tahansa. Valitettavasti koelaboratorion sosiaalinen todellisuus osoittautui varsin nopeasti ”muutosvastarintaiseksi”, mikä näkyi yhteiskunnallisten aikaulottuvuuksien asynkronisuutena. Toisin sanoen: mitä pidemmälle järjestelmänmuutos eteni, sitä selkeämmin eri tahtiin kävivät politiikan, talouden ja yksilöiden aikatasot.

Henri Vogt pyrkii tutkimuksellaan tarjoamaan yhden näkökulman tähän sosialismin jälkeisen ajan asynkronisuuteen esittämällä kolmen maan – Viron, entisen DDR:n ja

Tšekin tasavallan – transformaation utopian ja disilluusion välisenä narratiivina. Tämän narratiivin runkona ovat vuosina 1993 Tšekin tasavallassa, 1996 itäisessä Saksassa ja 1997 Virossa tehdyt, tutkijan itsensä semi-strukturoiduksi määrittelemät (s. 262) haastattelut, joihin osallistui kussakin maassa 12 yliopisto-opiskelijaa. Vaikka tekijä pyrkiikin peilaamaan haastatteluja sekä toisiaan että yleistä historiankirjoitusta vasten, koetun ja opitun narratiivin ero on usein kuin veteen piirretty viiva. Voi kysyä, onko haastateltavan väite totuudenmukaisempi, mikäli se korreloi makrotason kertomuksen kanssa? Haastattelujen keskeinen merkitys ja etenkin haastateltavien sosiaalinen status huomioiden tekijältä olisikin odottanut *oral history* -menetelmän kriittistä pohdintaa.

Kokoamansa haastattelumateriaalin pohjalta Vogt kutoo haastateltujen repliikit luku luvulta osaksi eräänlaista jälkiosialistista kehityskertomusta, jonka punaisena lankana ovat utopian muutokset, jotka Vogt kertomuksen edessä pyrkii kontekstualisoimaan ja merkityksellistämään sekä uusilla teoreettisilla perspektiiveillä että historiallisilla kehityskuluilla. Näin auki keriytyvässä narratiivissa utopia ja disilluusio eivät muodosta toisiaan absoluuttisesti poissulkevia kategorioita, vaan pikemminkin kaksi toisiinsa dialektisessa suhteessa olevaa elementtiä, jotka ovat jatkuvasti läsnä yksilöiden toiminnassa. Vogtin tutkimusta voisikin parhaiten kuvata kehityskertomus-termillä. Omassa luennessani Vogtin tutkimus näyttääytyy IKE-maiden revolutoita ensisijaisesti emansipatorisina narratiiveina tarkastelevana, joihin narratiiveihin liittyi (positiivinen) utopia paremmasta toisesta (järjestelmästä, elämästä, tulevaisuudesta tms.), joka olisi mahdollista saavuttaa vapauden kautta ja avulla. Vallankumousten lyhyenä ajanjaksona tulevaisuus näyttääytyi *tabula rasana*, jonka täyteen kirjoittamisen vastuu siirtyi järjestelmältä yksilölle.

Tällaisesta lähtökohdasta käsin tarkasteltuna ei liene kovinkaan suuri yllätys, että tätä revolutionääristä vaihetta seurasi varsin pian ambivalenssien – tai: vielä täyttymättömien utopioiden – leimaama aika, kun yksilöiden utopia tulevaisuudestaan ei korreloinutkaan reaalisen, toteutuneen tulevaisuuden kanssa. Yksilöiden utopiat tulevaisuudesta törmäsivät yhteiskunnan perusstruktuurin institutionalisoidun jälleerakennusprosessin kovaan ja persoonattomaan ulkokuoreen, mikä synnytti eräänlaisen välitilan, jossa vanha ja uusi järjestys olivat (ovat?) olemassa rinnakkaisina ilmiöinä pakottaen toimijoita usein vaikeisiinkin sopeutumisprosesseihin. Samalla revolutionäärisen vaiheen utopioiden toteutuminen ja toteuttaminen on – ainakin osittain – jouduttu ”laittamaan syrjään” odottamaan sopivampaa ajankohtaa, niistä kuitenkin (vielä) luopumatta. Hyvä esimerkki tällaisen välitilan olemassaolosta on Vogtinkin esille nostama itäinen Saksa, jossa yhdistymisprosessin aiheuttamat sopeutumisvaikeudet ilmenevät utopistisena *Ostalgiانا*, toiveena yhteiskunnasta, jossa DDR:n hyväksi koetut puolet (solidaarisuus, turvallisuus jne.) yhdistyisivät nyky-Saksan etuihin (elintaso, vapaudet) ja jonka utopian tämänhetkisenä poliittisena ruumiillistumana on DDR:n monopolipuolueesta muodostettu, itäisessä Saksassa suurimman puolueen asemasta kamppaileva vasemmistopuolue.

Minkä tahansa (syvälle käyvän) yhteiskunnallisen muutospöcessin – ei siis yksinomaan Vogtin tarkasteleman IKE-yhteiskuntien transformoitumisen – tärkeimpänä tienhaarana voidaan mielestäni pitää kehityskertomuksen viimeistä vaihetta, ambivalenssien työstämisprosessia. Pohjimmiltaan kyse on oppimisprosessista, jossa pyritään oppimaan eroon vanhasta ja pelaamaan uuden tilanteen vaati-milla tai asettamalla säännöillä. Kuitenkin, onnistunut pois vanhasta oppiminenkin voi viime kädessä johtaa samaan lopputulokseen kuin kieltäytyminen koko oppimisprosessista – pettymykseen, haaveiden/utopioiden menettämiseen ja vieraantumiseen –, mikäli oppimisprosessin läpikäynyt toimija ei koe sopeutuneensa uuteen järjestykseen tai mikäli sopeutumistarve on sopeutumiskykyä suurempi. Mielestäni Vogtin analyysi olisi saanut lisää syvyyttä, mikäli loppulu- vuissa nyt yksilötasolle palautuvat oppimisprosessit olisi rohkeammin projisoitu haastateltujen taustalla olevan yhteiskunnan muutoksiin. Nyt päättöntölukua edeltävät, individualismia ja kansallista identiteettiä käsittelevät päälu- jäävät jotenkin irrallisiksi muusta yhteydestä; haastattelujen varaan rakennettu analyttinen hyppäys yksilötasolta kansallisel- le – jopa eurooppalaiselle – tasolle jää mielestäni pa- hasti vajaaksi.

Kun huomioidaan se tosiseikka, että kyseessä on tekijän vuonna 2001 Oxfordissa hyväksytyn väitöskirjan kaupallinen painos, voi perustellusti odottaa, että kirjassa olisi jota- kin sellaista, mikä puoltaisi julkaisua näinkin monen vuo- den kuluttua tutkimuksen valmistumisesta. Kun Vogtin teosta tarkastellaan sen, *jokaista* tutkimusta koskehtavan peruskysymyksen ”mitä sellaista käsillä oleva tutkimus ker- too, mitä me emme jo tiedä?” valossa, näkisän seuraavat kommentit relevanteiksi.

Vaikka Vogt on valinnut omaperäisen ja ainakin polito- logisessa järjestelmämuutostutkimuksessa vähemmän käy- tetyn haastattelututkimuksen tutkimuksensa empiiriseksi perusaineistoksi, sijoittaisän tutkimuksen kokonaisuutena kuitenkin tuonaikaisen järjestelmämuutostutkimuksen val- tavitraan. Tässä yhteydessä on syytä kritisoida tekijän tapaa ”kätkeä” varsin pitkälle tutkimuksellista valtavirtaa edusta- vat argumenttinsa hienolta kuulostavien käsittekonstruktioi- den taakse. Se, etteivät poliittinen integroituminen, eliittien vaihdos, talousjärjestelmän uudistaminen tai poliittisen jär- jestyksen vakiinnuttaminen sittenkään olleet suoraviivainen – tai: *nachholende* (J. Habermas) – prosessi, vaan pikem- minkin asynkronisesti eri tasoilla etenevä, vain löyhästi de- terministinen oppimisprosessi, oli tutkijapiireissä laajalti hyväksytty näkemys jo 1990-luvun puolivälissä. Kun vielä huomioidaan paitsi se tosiseikka, että järjestelmämuutostu- tkioiden käsistä on vuoden 2001 jälkeen lähtenyt melkoi- nen määrä tutkimuskirjallisuutta, mutta ennen kaikkea se, että transitio-paradigma siinä muodossa kuin Vogt sitä edustaa on yhä laajemman kritiikin ja suurempien tietoteo- reettisten ongelmien edessä, niin kirja tuskin tarjoaa mitään uutta tämän tutkimusalueen tutkimukselle.

Politiologisen tutkimuksen kannalta tarkasteltuna pidän myös ongelmallisena kirjan inkoherenttia, paikoin jopa tar- koitushakuiselta vaikuttavaa teoriarakennetta. Vaikka eräänlaisena metakäsitteenä toimiva utopia(n) idea) tarjoaa-

kin viitekehysten haastattelujen narratiiveille – tai, kuten Vogt ilmaisee (s. 5), heuristisen laitteen – jää politologiselle tutkimukselle mielestäni aivan olennainen tutkimuksen ja laajempien teoriakeskustelujen toisiinsa linkittäminen valittavan vajaan. Tätä taustaa vasten päätäntöluvussa esitetty sinänsä informatiivinen taulukko (s. 249), jossa tekijä siirtää narratiivin pääaspektit ”post-kommunismiin” (sic!) kontekstiin tiivistämällä niiden keskeisen merkityksen, sijoittamalla ne temporaaliseen ja spatiaaliseen ulottuvuuteen ja liittämällä ne tiettyyn poliittisen toiminnan muotoon, ei tämä yhteenveto kuitenkaan kykene murtamaan ahdasta IKE-viitekehystä. Tämä on sinänsä sääli, koska mielestäni juuri tässä teoreettinen metakehys olisi tarjonnut pohjaa yleistäville huomiolle!

Nimittäin, jos lukija vaivautuu tekemään vähän työtä Vogtin tekstin kanssa, Vogtin argumentaatiosta voi kaivaa ja suodattaa esille toisenkin tason, jonka elementtien kautta tarkasteltuna ajankohtaiset keskustelut ja kehityskulut, IKE-maiden usein ainutlaatuisiksi oletettu ja kuvattu transformaatio ja (etenkin) ”läntiseen yhteisöön” liitetty jatkuvuuden illuusio näyttävätkin äkkiä saman kehityskulun eri ilmenemismuotoina. Ajatellaanpa vaikka sellaisia aiheita kuin globalisaatio, Kiina-ilmio tai hyvinvointivaltion tulevaisuus (listaa voisi jatkaa vielä huomattavasti pidemmälle), niin kaikissa näissä on viime kädessä kyse eri tasoilla asynkronisesti tapahtuvista (jopa revolutionäärisistä) muutosprosesseista, jotka synnyttävät eivät vain sekä tarpeen, että mahdollisuuden oppia pois vanhasta kohti uutta, vaan myös pettymyksiä ja vieraantumista. Ainakin omassa luenassani Vogt sai mm. pohtimaan, mahtaisiko yksi keskeinen syy politiikasta vieraantumiselle ja poliittisen kentän äärilaitojen vahvistumiselle olla löydettävissä nk. traditio-

naalisten puolueiden kyvyttömyydessä esittää skenaarioita sekä yksilö-, yhteiskunta- että globaalitason ambivalenssien ratkaisemiseksi. Itse asiassa Vogtin post-kommunistiseksi määrittämän ja jo tuolloin postmoderniksi kutsutun ”läntisen” poliittisen toiminnan muotojen välillä näyttäisi olevan enemmän yhtenäisyyksiä kuin eroavaisuuksia – seikka, jonka pohtimiseen tutkimuksessa olisi voitu uhrata enemmänkin sivuja. Vaikka Vogt heti tutkimuksen alussa eksplisiitistisesti asettuikin ”läntisen” mallin puolelle (s. 1), rivien välistä lukemalla lukija kyllä ajautuu pohtimaan, ovatko ”historian loppu” (Fukuyama) tai ”kulttuurien kamppailu” (Huntington) sittenkään mitään muuta kuin pyrkimystä tuottaa uudelleen utopia sellaisesta ”läntisen yhteisöstä”, joka magneetin tavoin vetää muita puoleensa ja jolla siten olisi pysyvät rooli ”muiden” yhteisöjen oppimisprosessin tavoitteena.

Kuten edellä sanotusta voi päätellä, ainakin itselleni Vogtin kirjasta jäi kaksijakoinen käsitys. Se tutkimuskenttä, johon Vogt näyttäisi primaaristi pyrkivän kontribuimaan (siis IKE-maiden transformaation tutkimus), tuskin löytää kirjasta mitään kovinkaan uutta tai mullistavaa tietoa, suurelta osin kyse on vanhojen faktojen esittämisestä hieman eri valossa. Mutta samalla hieman vaivaa näkeväille lukijalle Vogtin kirja avautuu myös toisella tasolla, joka tarjoaa mielenkiintoisen lähtökohdan jatkopohdintoille ja teoreettisille palapeleille – ja jonka tason löytämiseksi kirja on ehdottomasti lukemisen arvoisen. Harmillista vain, ettei Vogt itse halunnut kurottaa pohdinnoissaan tälle toiselle tasolle.

KIMMO ELO